



## TÜRK ÇADIRI ÜZERİNE\*

### Aslı ÇANDARLI ŞAHİN\*\*

#### Öz

Konar-göçer yaşam tarzının hâkim olduğu dönemlerde, sürekli yaylak ve kışlaklar arasında gidip gelen toplumlar barınma ihtiyacına cevap olarak çadır tipi evler kullanmışlardır. Kurulup sökülmesinin yanı sıra taşınması da bir o kadar kolay olan ve hareket kabiliyetini sınırlandırmayan çadırlar tüm bu özellikleri ile konar-göçerlerin hareketli yaşam biçimine uygunluk göstermiştir. Çadırların bir yerden diğerine taşınmaları, hayvan sırtında yapılabildiği gibi yüksek tekerlekler üzerine yerleştirilerek de gerçekleştirilebilmiştir. Konar-göçer yaşamın önemli bir parçası olan çadırlar barınak anlamında yaşımsal özellik taşımanın yanı sıra yönetsel, sanatsal, dinsel tüm alanlarda etkin bir sembol olarak varlık göstermiştir. İçsel ve dışsal özellikleri toplumdaki sosyal statüye ışık tutacak öğeler içerirken iç görünümleri sanatsal değer taşıyan farklı unsurları bünyesinde barındırmıştır. Birçok çadır türü içinde kullanım alanı açısından en çok yaygınlık göstereni, "yurt" adı verilen çadır türüdür. O kadar ki yurt tipi çadırların bazı özellikleri yerleşik hayata geçildikten sonraki dönemde de geleneksel mimarinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Konargöçer Türklerin kullandıkları çadırlar ne gibi içsel ve dışsal özellikler taşımış, kendisinde ne gibi manevi semboller barındırmıştır gibi sorulardan hareketle bu çalışmada maddi kültür değerlerinden biri olarak Türk çadırları incelenecektir.

#### Anahtar Kelimeler

Çadır, Yurt, Barınak, Konargöçer, Kültür

#### ABOUT TURKISH TENT

#### Abstract

*When people who constantly went between the summer pasture and winter pasture lived as nomads in the past, they used tents as their shelters. As well as their being dismountable, tents were*

\* Bu çalışma 18-21 Mart 2014 tarihinde düzenlenen I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu'nda "Kültürel Kimlik Ögesi Olarak Türk Çadırı" başlığıyla sunulan sözlü bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

\*\* Araş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı, Muğla/Türkiye. aslicandarli@mu.edu.tr



*also easy to carry and non-restrictive in moving from one place to another, which made them appropriate for the mobile lives of nomads. Transportation of the tents could be done with the help of animals or big and high wheels. The tent which was one of the most important elements of nomadic life had not only vital quality as shelter but also was a symbol of administrative, artistic and religious fields. While internal and external features included some components to light the way for the social status in society, interior appearances contained many different factors which have artistic value. Among all the kinds of different tents, the most common was the one called "yurt" in terms of utilization. Moreover, the tents called "yurt" had a huge effect on shaping the vernacular architecture, after adopting the sedentary life.*

*With reference to the questions about what kind of internal and external features the tents that Turkish nomads used had and what kind of moral symbols the tents contained in themselves, Turkish tents will be researched as elements of material culture in this study.*

### **Keywords**

*Tent, Yurt, Shelter, Nomad, Culture*



## GİRİŞ

Hayvancılık ekonomisine dayalı konargöçer yaşam tarzını benimsemiş olan toplumlarda içinde bulunulan şartlar gündelik hayata ve düşünce yapısına doğrudan etki etmiş durumdadır. Yüksek dağlar, geniş bozkırlar ve zorlu iklim koşulları bozkır insanını çetin tabiat şartları ile sürekli bir mücadeleye itmiştir. Gündelik yaşam içerisinde hayat her daim hareketlidir. Sürekli yaylak ve kışlaklar arasında gidip gelen toplumların dünyayı algılama ve belli bir takım ihtiyaçlarına çözüm üretme çabaları, bu hareketli yaşam biçimine paralel bir seyir izlemiştir. Bu noktada konargöçer dünya, yükte hafif olan taşınabilir nesnelere varlıklarıyla şekillenmiştir. İşe yararlık noktasında pratiklik esastır.

Her bir fert için hayati bir önem arz eden barınma ihtiyacına yönelik de yine içinde bulunulan koşullara uygun bir çözüm üretilmiştir: barınak olarak, kurulup sökülmesinin yanı sıra taşınması da bir o kadar kolay olan ve bireylerin hareket yetisini sınırlandırmayan çadır tipi evler öncelikli tercih olmuştur. Zira konargöçer toplumlar gerçekleştirecek iklim değişiklikleri ya da herhangi bir ani tehlike karşısında her an harekete hazır olmalıdır. Hayvanlarını otlatmak için gittikleri bölgelerde de barınaklarını kısa sürede hazır hale getirebilmelidirler (Diyarbakirli, 1972: 48). Türk çadırı sahip olduğu bu işlevsel özelliklerle sadece Türk devletlerinin hayatlarını kolaylaştırmakla kalmamış onların yerleşik komşularının da oldukça dikkatini çekmiştir. Örneğin, Çinli devlet adamlarının kışın büyük bir kısmını saraylarının avlularına kurdukları çadırlarda geçirmeleri, VII. yüzyılda Çin’de bir Türk çadırı modası başlatmıştır (Gumilev, 2007: 224).

Çadır kelimesinin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler söz konusudur: bir görüşe göre Türkçe’ye “örtü” anlamındaki Farsça “çatur” kelimesinden geçmiştir. Diğer görüş ise kelimenin aslının “şemsiye, gölgelik” anlamındaki Sanskritçe “çhattra” olduğu yönündedir (Bozkurt, 1993: 158). Bahaeddin Ögel “çadır” kelimesinin Türklere Semerkand dolaylarında oturan Soğdlar ya da Türkistan’da buldukları sırada komşuları olan Tacikler etkisiyle girmiş olabileceği ihtimallerini dile getirerek Farsça kökene vurgu yapmıştır (Ögel, 1984: 304,309). Yapı ve anlam bakımından Türkçe “çat” kökünden türediğine dair bir varsayımın da bulunduğunu belirtmek gerekir (Eren, 1999: 75; Onuk, 2005: 13).

Türk dilinin en kıymetli yadigarı olan Divanü Lûgat-it Türk’te “çacı/çadır” kelimelerinin yanı sıra “alaçu” ve “otağ” da çadır anlamında verilmiştir. “Keregü” için çadırın yanı sıra kışlık ev manasının belirtilmesi yazlık ve kışlık çadırların ayrı özellikler taşıdığına işaret etmektedir (DLT, I:406,447).



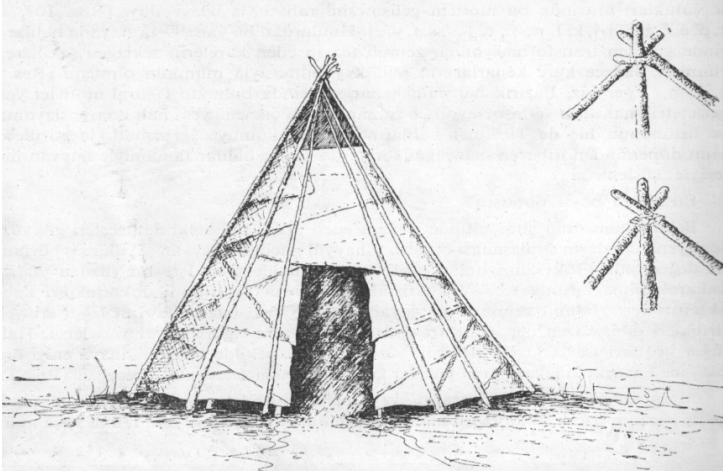
Türk dünyasına ait sözlük türü eserlerin bir diğeri olan ve Kuman/Kıpçakların dilsel özellikleri ile kültürel hayatlarına dair zengin bir içerik aktaran Codex Cumanicus'a bakıldığında "çadır" ve "yurt" kelimele-  
rinin çadır anlamına geldiği görülmektedir (Grönbech, 1992: 48,235). Codex Cumanicus'ta kulübe, baraka, evcik, çalı çırpıdan yapılan barınak manasında verilen "alaçuk", W. Radloff tarafından "alaçık" kullanımıyla ağaç kabuğundan yapılmış yurt biçiminde açıklanmıştır (Radloff 1956: 280; Grönbech, 1992, 4).

Dede Korkut kitabında sıradan çadır için "çadır", "çetir", "şâmî" ve "otağ" kelimeleri kullanılırken "ban" çok süslü, altın başlı büyük çadır, "bargah" otağ anlamındadır. "Gerdek" zıfak çadırın olarak geçmiştir. "Günlük" ise şemsiyeli çadır anlamındadır (Ergin, 2011: 21-23, 61; Torun, 2011: 1253-1255).

Çadır anlamına gelen birçok farklı adın mevcut olması, çadır türlerinin çeşitliliği ya da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk topluluklarının her birinin farklı dilsel özelliklere sahip olmasıyla alakalıdır. Çadır adlarında görülen çeşitlilik biçimsel özelliklere de yansımış durumdadır.

## İ.TÜRK ÇADIRININ ŞEKİSEL ÖZELLİKLERİ

Kullanılan malzeme ya da büyüklük ve biçim açısından farklılık gösteren birçok çadır türü içinde belki de en basiti, sırıkların birbiriyle çatışarak konik bir biçim meydana getirmesi ile oluşturulanlardır. Konik tipli çadırların iskeleti, 10-14 direğin alt taraflarının daire oluşturacak biçimde yan yana dizilmesi ve uç kısımlarının da tek bir noktada çapraz şekilde birleştirilmesi suretiyle oluşturulmuştur (Radloff, 1956: 278).





Resim 1: “Çum” veya “kapa” adı verilen ve ağaç kabuklarıyla kaplanan çadır örneği(Diyarbakırlı, 1972: 144).

İskeletin üzeri ilk dönemlerde karaçam veya kayın ağacı kabuğu ile kaplanmıştır ki, kabuğunun bir bütün halinde ve kolaylıkla çıkarılabiliyor olması, kurutulduğu takdirde oldukça sağlam bir yapıya kavuşması, kayın ağacının tercih sebebidir(Çobanoğlu, 2011: 246).

Ağaç kabuklarıyla örtülmüş olan yurtların keçe yurtlara oranla daha pratik ve kullanışlı oldukları söylenebilir ancak göçler sırasında taşınabilmeleri mümkün değildir. Zaman içinde yünden iplerle tutturulan keçe örtüler de bu tür çadırlar için kaplama malzemesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Kurganlardan, uçları birbirine sırımla tutturulmuş sırıkların çıkartılması konik çadır tipinin Eski Türklerdeki varlığını ortaya koymuş durumdadır (Radloff, 1956: 278, 280; Diyarbakırlı, 1972: 42; Bozkurt, 1993: 160).

İskeletin üst kısmında, gerekli görüldüğü zamanlarda kapatılabilmesi mümkün olan birkaç karışık bir açıklık bırakılır ki, çadır tipi ne olursa olsun bu, gelenek haline gelmiş bir uygulamadır. Çadır direklerinin uzun ve ağır olması, taşıma zorluğunu da beraberinde getirdiği için göçler sırasında yalnız keçe örtü nakledilmiş, direklerin temini gidilen yerlerden sağlanmıştır(Radloff, 1956: 279-280).

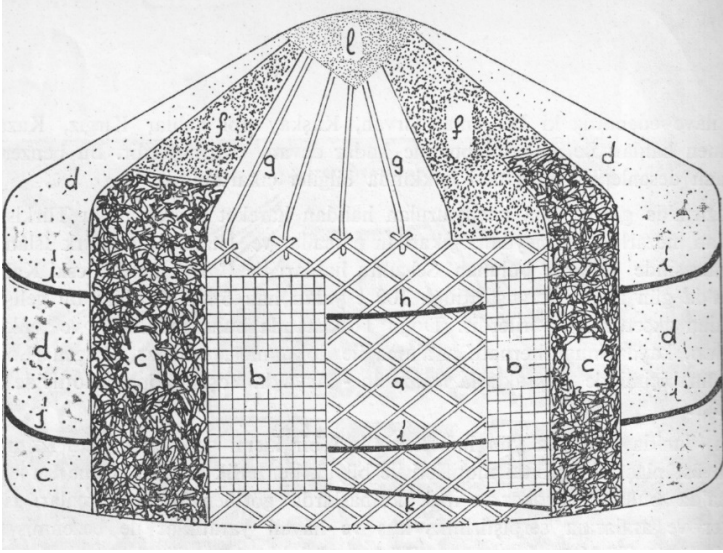
Türkistan’da yaşayan Türk kavimleri arasında en çok kullanılan çadır tipi “yurt” adı verilen çadırlardır. “Topak ev” veya “kiyiz üy” de denilen bu çadırlar en eski dönemlerde “keregü” (DLT, I: 447) olarak adlandırılmıştır. Genel olarak bakıldığında daire planlı, toparlak örtülü ve üst kısmı ortadan delik şekilde hazırlanan yurt tipi çadırların aslında iki türü bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde çadır duvarı yere çakılan direklerden meydana gelirken diğer türde katlanabilir bir ağaç çerçeve söz konusudur (Radloff, 1956: 279-280).

Taşınması mümkün olmayan ilk tür “yurt”, belirtildiği üzere direklerin yere çakılması ile oluşturulan bir iskelete sahiptir. Tüm yüzey keçe ile kaplandıktan sonra dış ve orta kısımdan bir iple bağlanır. Kapı çerçevesi şeklinde ayrılan bölüm, iki katlı olarak dikilmiş bir keçe örtü vasıtası ile kapatılır (Radloff, 1956: 279).

Yaygın olarak kullanılan kafesli tür çadır ise yuvarlak yatay bir bölümün yanı sıra sivri tepeli ya da kubbeli silindirik biçimli bir gövdeye sahiptir. Kamış örgü ya da kirişlerle tutturulmuş tahta parçalarından oluşan esnek bir kafes, çadırın ana yapısını meydana getirmiştir. Çadır iskeletini oluşturan direklerin alelade şekilde herhangi bir ağaçtan alınamayacağını belirtmek gerekir. Örneğin Hunlarda çadır direkleri belirli bir bölgedeki ağaçlardan temin edilmektedir. Keregeler, Batı Türkistan’da dut ağacından, Kazak,



Kırgız ve Özbeklerde sarı söğüt ağacından, bazı toplumlarda ise çam ağacından yapılmıştır (Diyarbakirli, 1972: 49; Ögel, 1984: 20-21).



Resim 2: Yurdu Meydana Getiren Unsurlar: a.kerege, b. çi kaplaması, c. turdok, d. Köşk, f. üzüük, g. uk, h. başkur kolanı veya ipi, i. kolan veya ip, j. arkan, l. tümüldük(Diyarbakirli, 1972: 150).

Yurt tipi çadırların kurulumu üç aşamada gerçekleşir: ilk aşama yere ölçü ipi ile bir dairenin çizilmesiyle başlar. Keregeler yani kanatlar yan yana dizilip keçi derisinden sıyrımlarla birbirine bağlanır ve böylece yurdun etrafı çatkısı oluşturulur. Silindirik biçimindeki gövde, çadırın büyüklüğüne göre beş ya da sekiz kerededen meydana gelir. Genişlik ve yüksekliği kerege sayısı ile belirlenen ideal büyüklükte bir yurdun çapı beş veya yedi metre, yüksekliği ise iki buçuk veya dört metre arasındadır (Radloff, 1956: 280; Diyarbakirli, 1972: 49-50). İkinci aşama, çadırın tavan çatkısını oluşturmaktır. "Uk" adı verilen eğik değneklerin keregelere bağlanması ile çatı oluşturulur. Uk'ların ucu tepede "çangarak", "şanrak" ya da "tüynük" gibi çeşitli adlarla anılan ahşap bir çemberde son bulur. Üçüncü aşama ise ahşap kafesin örtülmesidir. Kanatlar, çeşitli desenlerle süslenir ve "çiy" adı verilen bir hasırla örtülür ki, Kaşgarlı Mahmut sıradan çadır örtüsü için "arığ" kelimesini kullanırken "çığ" için sele sazi-çığ otu ile yapılan çadır örtüsü açıklamasını yapmıştır (DLT, I: 63; III: 128). Ahşap iskelet üzerindeki hasır "başkur" adı verilen enli dokuma kolanlar ile sarılır. Ardından tam çadırın ölçülerine göre hazırlanmış olan birkaç keçe örtülür ki rengi genellikle düz beyaz veya bozdur. Nakışlı kolonlar bu kez de rüzgârdan uçmasını engellemek amacı



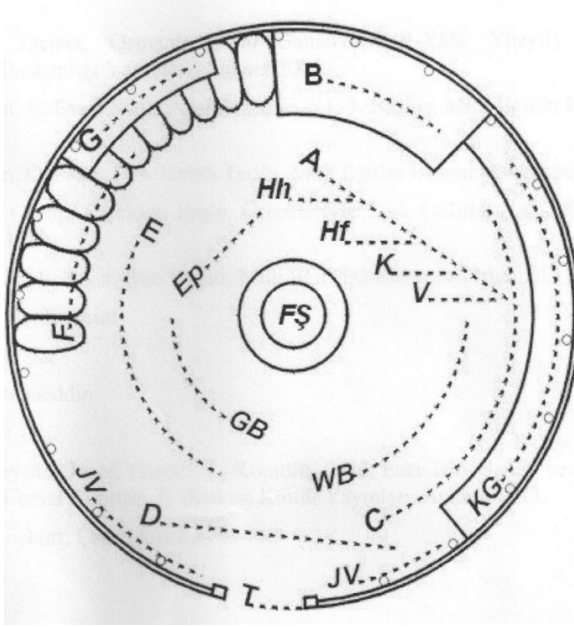
ile bu keçe örtüyü sarar. Çadır kapısı da gerektiğinde yukarı toplanıp aşağı indirilebilen dikdörtgen bir keçe veya kalın ve ağır bir halı ile kapatılır (Radloff, 1956: 279-280; Çoruhlu, 1993: 27; Esin, 2003: 127).

Şiddetli soğuklarda var olan keçe örtülerin sayısı arttırılır, yurt duvarlarının kenarlarına toprak veya kar yığılarak çadır hava akımlarına karşı korunaklı hale getirilir. Yazın ise keçe örtüler aşağıdan yukarı doğru toplanırken üst kısımdan da açılır. Yan duvarları kapatan keçeler kaldırılır ve onun yerine kamış veya saz çitler kullanılır. Böylelikle iklim koşullarına göre “yazlık” ve “kışlık” olarak düzenlenebilen bir barınağın varlığı söz konusudur. Çadırın tavanındaki delik hava ve ışık almak ve içeride yanan ateşin dumanının dışarı çıkmasını sağlamak için açık bırakılmıştır. Bu kısım geceleri veya yağmurlu havalarda “tünlük” denilen bir keçe ile örtülür (Radloff, 1956: 279, 286; Diyarbakirli, 1972: 49-51; Esin, 2003:127).

En son olarak çadırın herkes tarafından görülebilen kısımlarına o çadırda yaşayan kabile bireylerinin kendine ait işareti motif şeklinde işlenir ve bu şekilde hangi çadırda kimlerin yaşadığı dışarıdan bakıldığında bilinir hale getirilir (Arseven, 1975: 3). Çadır üzerlerinde değerli madenlerden meydana getirilmiş hayvan biçiminde “töz”ler (idoller) bulunmaktadır (Diyarbakirli, 1972: 44-45). Nebi Bozkurt Türklerin, İslamiyet’i kabul etmeden önceki dönemde çadırlarının tepelerine ayı temsil ettiği düşünülen ve “küçük ay” anlamında “monçuk” denilen küre şeklinde âlemler taktıklarını belirtmektedir (1993: 160).

## II. TÜRK ÇADIRININ İÇ DÜZEN ÖZELLİKLERİ

Çadırların kurulumu ve dış görünüşündeki nizamilik içinde de hâkimdir. Yerleşme açısından bakıldığında hemen hemen tüm çadırlar birbirine benzemektedir. Çadırın tam ortasında yemek pişirme ve ısınma gibi işler için kullanılan ve “korluk” da denilen ocak vardır. Gün boyunca söndürülmeden yanmasına büyük önem verilen ocakta bulunan üçayak ve bunun üzerindeki kazan yurt sahibinin ekonomik gücü her ne olursa olsun hiç istisnasız her çadırın en önemli eşyasıdır (Diyarbakirli, 1972: 54).



Resim 3: Bir Altay Yurdunun İç Düzeni: A. Aile yeri, B. Yatak, C. Kadınlar Tarafı, D. Fakirler ve Hizmetçiler Yeri, E. Erkekler Tarafı, EP. Şeref Yeri, F. Meşin Çuvallar, FŞ. Ocak, G. Putlar, GB. Erkek Misafirler, Hh. Ev Sahibi, Hf. Ev Hanımı, JV. Genç Hayvanlar, K. Çocuklar, KG. Mutfak Takımı, T. Kapı, V. Akrabalar, WB. Kadın Misafirler(Radloff, 1956: 24).

Çadır kapısından girince sol taraf erkeklere, sağ taraf kadınlara ayrılmış durumdadır. Erkek tarafının kapının tam karşısına denk gelen kısmına "tör" adı verilir. Burası en kıymetli (yaşlı, sözü geçen, saygı duyulan) erkek misafirler için hazırlanmıştır. "Başköşe" ya da "şeref mevkii" addedilen bu kısım ağırlanacak misafirlerin ağırlığına yaraşır şekilde "koşma" adı verilen nakışlı keçe örtüler veya "ocakçı" adı verilen özel halılarla kaplanmıştır. Sıradan erkek misafirlerin yeri ise kapının solunda bulunmaktadır. Aile efradının, kadın misafirlerin oturacağı yerler hep ayrı ayrı belirlenmiş durumdadır. Sağ arka taraf ev sahibi, ev hanımı, çocuklar ve akrabalar olmak üzere aile üyelerine aittir. Sağ ön taraf ise kadın misafirlere ayrılmıştır. Fakirlerin ve hizmetçilerin yeri kapının hemen kenarıdır(Radloff, 1956: 281; Diyarbekirli, 1972: 53; Arseven, 1975: 20-30). Çadırın iç düzeninin oluşturulmasında hiyerarşik yapı ve dini inançlar etkili olmuştur (Roux, 2006: 50-51).

Kullanılan eşyaların konulacağı bölümler de aile bireylerinin oturma yerleri gibi kesin şekilde belirlenmiştir. Bu kesinlik, sınırlı bir mekân içinde geniş imkânlar elde edilebilmesini sağlamıştır (Onuk, 2005: 27). Çadır içinde yatağın yeri, aile kısmının hemen arkasındadır. İhtiyaç duyulan mahremi-





yet, yatağın ön tarafına gerilen örtü ile sağlanır. Yatağın hemen yanında elbise ve silah gibi eşyaların asılabilmesi için demir veya gümüş kaplı bir kazık vardır. Yatağın sol tarafında, çadır duvarının dip kısmında bir veya iki sıra halinde dizilmiş sandıklar, keçe ve halıdan bohçalar, heybeler, çuvalar bulunmaktadır ki, aslında bu kısım yurt sahibinin tüm servetidir. Zira söz konusu sandık, bohça ve çuvaların içleri kıyafet, tahıl, yün, hayvan yemi gibi malzemelerle doludur. Tüm bunların üzerine halıların serilmesi ile sedir şeklinde oturma yerleri elde edilmiştir. Hemen üst kısma kötü ruhlarla karşı koruyucu olması amacıyla çeşitli semboller asılmış durumdadır. Kapı girişinin sağ tarafında etrafı nakışlı hasırlarla çevrilmiş bölümde kımız ve su tulumu ile çeşitli kap kakak bulunur. Girişin sol tarafında ise eyer ve koşumlar asılıdır. Böylelikle bazı eşyalar yurdun duvarlarına asılırken bazı eşyalar da heybe, çuval ve torbaların içlerine yerleştirilerek yerden tasarruf sağlanmıştır. (Radloff, 1956: 282-283; Diyarbakirli, 1972: 52-53; Küçükerman, 1985: 29).

Türk çadırlarına gerek dış görüntü gerekse iç düzen açısından bakıldığında ağaç, dokuma, keçe gibi malzemelerin sanatsal bir becerinin ürünü olarak son derece titiz bir şekilde işlenip kullanıldığı görülmektedir. Başlıca geçim kaynakları ve aslında tüm yaşamsal faaliyetleri hayvancılığa dayanan Türk toplulukları birçok ihtiyaçlarına hayvanlardan elde ettikleri yünleri dokuyarak çözüm üretmiştir. Bu noktada çadırın içi sanat açısından değerli halı, kilim ve işleme türü örtülerle zengin bir görünüme sahiptir. Zemin, ocak için ayrılan kısım dışında keçe veya halı ile örtülüdür. Yine çadır duvarlarına da kadınların el emeği ile işlenmiş keçeler asılmıştır. Çeşitli malzemelerin konulduğu heybe ve çuvalar ince bir zevkle nakış nakış işlenmiş durumdadır. Yünden üretilmiş dokuma ve yaygılardan yoksun bir çadır hayatı düşünülemez. Dolayısıyla göçebe dünyanın zorlu hayat şartları çeşitli nakış ve dokumalar kullanılarak renklendirilmiş ve yumuşatılmıştır denilebilir (Ögel, 2010: 166).

### III. TÜRK ÇADIRININ SOSYAL HAYAT İÇİNDEKİ YERİ

Yaylak ve kışlaklar arasında yapılan yolculuklar sırasında çadırların taşınması, hayvan sırtında yapılabildiği gibi tekerlekli araçlar aracılığı ile de gerçekleştirilebilmiştir. Çin kaynaklarında Hunlar ve Göktürklerin keçe çadırı arabalarından söz edilmektedir. Uygurlar da aynı geleneği sürdürmüştür (Ögel, 1985: 401; Çoruhlu, 1993: 28). Arabalar üzerine yerleştirilen çadırlar İslam öncesi dönemde Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk devletlerinin yanı sıra yüzyıllar sonra Doğu Avrupa sahasında da görülmüştür. Nitekim XIII. yüzyıl ortalarında Deşt-i Kıpçak coğrafyasından geçen Plano



Carpini, çadırların hayvan sırtında ya da arabalar üzerinde taşındığına bizzat tanıklık etmiştir(2014: 41-42). Aynı coğrafyayı XIV. Yüzyılda ziyaret eden İbn Battuta da at, öküz veya deve tarafından çekilen arabalı çadırlara değinmiştir(2000: 31-32).

Türk kültürünün geleneksel evi çadır, içinde yaşayan kişilere dar bir mekân içerisinde oldukça geniş imkânlar sunsa da konar-göçer yaşam tarzından dolayı belli bir büyüklüğü aşamadığı için çok geniş ailelerin yaşamasına elverişli değildir. Bu durumda evlenen oğullara aileden payları verilerek aile çadırının yanında yeni bir çadır açılmıştır. Aile çadırı ve etrafındaki diğer çadırlar sonuçta bir çadır topluluğu oluşturmuştur. Birkaç ailenin beraber çadırlarını kurarak yaşadıkları yere “avul” adı verilmiş ve böylece aileden sonraki en küçük içtimai birlik oluşturulmuştur (Diyarbakirli, 1972: 45). Böylesine bir yapı içinde toplumsal hayat için dayanışma büyük bir önem arz etmekte, gündelik işlerin büyük bir kısmı birlikte yapılmaktadır. Bu noktada çadırlar ailelerin özel alanları iken gündelik hayatın birlikte yaşandığı çadır önleri ortak alan olarak kullanılmıştır. Çadıra sadece geceleri ve kötü hava koşulları sırasında girilmiş; uyuma ve dinlenme dışındaki tüm hayat çadırın dışında, çadır önünde gerçekleşmiştir. Bu noktada geleneksel Türk çadır hayatının, “çadır içi” ve “çadır önü” olmak üzere kabaca iki kısımdan oluştuğu söylenebilir (Esin, 1978: 48; Köse, 2005: 178).

Çeşitli Türk toplulukları için barınak olmanın çok daha fazlasını ifade eden çadırlar aynı zamanda toplum içindeki sosyal statüyü de gözler önüne sermektedir. Örneğin sıradan halk ile bir boy beyinin çadırı arasında ciddi farklar söz konusudur. Sıradan halkın çadırı mümkün olduğunca küçük, basit ve ayrıntısızdır. Ev eşyaları da aynı şekilde az sayıda, hafif ve basittir (Küçükerman, 1985: 27, 39, 79-80). Herhangi bir konar-göçerin çadırı Çinli bir şairin dizelerine şu şekilde yansımıştır: “...alınup binlerce koyunun yünü hazırlandı iki yüz altın yüzüğü...bu çadır ki bozulmaz boradan kırılmaz ipi yağmurdan kardan...soğumaz tan atıncaya kadar çadır, ocak yanı deliksiz uykuya hazır...”(Gumilev, 2007: 98-99).

Boy beylerinin çadırları diğerlerine oranla daha büyüktür ve işlemeli ipek kumaşlarla, özel dokunmuş halılarla bezenmiş durumdadır. Bu noktada çadırlar içinde en dikkat çekicileri en eski çağlardan beri hiç kuşkusuz hükümdar çadırları olmuştur. Nitekim elçi kabulünün de yapıldığı bu çadırlar diğerlerine nispeten çok daha özenli bir şekilde hazırlanmıştır ve başlı başına bir ihtişamın eseridir. Zira gücü ve zenginliği gözler önüne sermelidir. Örneğin Zemarkhos önderliğindeki Bizans elçilik heyetinin 568 yılında İstemi Han'ı ziyareti sırasında heyetin ağırlandığı Köktürk çadırlarının ipek kumaştan hazırlandığı, kırmızı renk boyalarla süslenildiği, hükümdar tahtı



başta olmak üzere içindeki tüm malzemelerin altından oluştuğu bilinmektedir (L. Ligeti, 1978: 78-79; Ögel, 1984: 51-53; Gumilev, 2007: 78-79).

Çadırlar Türk Tarihi içinde önemli bir kültürel kimlik ögesi olarak yer almışlardır. Gündelik yaşamda, savaşta, gelenek ve törenlerde renk ve çeşitleri ile farklı anlamlar içeren birer sembol olarak varlık göstermişlerdir (Çürük-Çiçekler 1983: 3). Dede Korkut Kitabı'nda yer alan "...bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kıızı yok, kara otağa kondurun...oğlu olanı ak otağa, kıızı olanı kızıl otağa kondurun..." ifadeleri bunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Yine "yeşil çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş...bu otağ Banu Çiçek otağı imiş..." şeklindeki cümleler kadınların da kendilerine ait özel çadırlarının olduğunu ve bunlar için kırmızı rengin tercih edildiğini düşündürmektedir (Ergin, 2011: 21, 62-63). MÖ 110-104 yıllarında Wusun Kralına gelin olarak gönderilen Çinli prensesin "kırmızı yün kumaşlarla çevrilmiş kubbeli çadır artık benim evim" şeklindeki dizeleri de çadırların farklı renklerde olduğunu bir başka delildir. Bu şiiirden yola çıkarak hatun veya gelin çadırlarının içlerinin kırmızı olduğu düşünülebilir (Ögel, 1984: 23).

Türkler barınak ihtiyacına cevaben oluşturdukları çadırlar dışında düğün, sünnet gibi eğlenceler ya da cenaze törenleri için de özel çadırlar kurmuşlardır. Çadırın özellikle mezar geleneği ile sıkı bir bağlantısı olmuştur. Zira ölüm törenlerinde ölü ilk olarak çadırlarda muhafaza edilmiş, dolayısıyla ölen kişinin ilk mezarı çadır olmuştur (Strzygowski-Gluck vd. 1973: 28-29; Günay-Güngör, 2009: 94, 101, 109; Roux, 2011: 280-281). Örneğin Köktürklerde ölümler önce çadırlara konulmuş, kesilen at ve koyunlar da çadırın önüne serilmiştir. Ölünün bulunduğu çadırın etrafında at ile yedi kez do-laşmak ve çadır kapısı önünde yüz kesip ağlamak adettir (Çoruhlu, 1993: 23; Taşağıl, 2004: 51, 53).

Türklerde var olan ve "...yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış..." cümleleri ile tarihe kazınan gök kubbe ile örtülü dünya anlayışı (Thomsen, 2002: 127; Tekin, 2010: 51), çadıra olan bakış açısına da yansımıştır. Bu noktada gök kubbe altında devlet düzeni, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer almış; gök kubbe devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü olarak düşünülmüştür (Günay-Güngör, 2009: 86, 88; Ögel, 2010: 169).

Türkler çadır kubbesindeki deliği göğün kapısı olarak kutsallaştırmışlardır. Türklerde göğün direği, evrenin merkezi anlayışı vardır. "Göğün göbeği yerde, yerin göbeği göktedir. Göğün direği olarak "demir kazık" veya "altın kazık" dedikleri kutup yıldızını düşünmüşlerdir. Anlayışa göre kutup yıldızı gök ile yeri, ruh âlemi ile madde dünyasını ve insan ile tanrıyı



birbirinden ayıran bir kapı, bir sınırdır. Bu anlayışın bir devamı olarak çadırın direği de tıpkı göğün direği gibidir (Taş, 2002: 148; Ögel, 2010: 170, 174, 184, 251-253).

Türklerde dünya dört ana yöne göre düzenlenmiştir ve doğu ileri yani yüzümüzü döndüğümüz yöndür. Yuvarlak Türk çadırının kapısı doğuya, gün doğumuna açılmıştır(Esin, 1978: 49).

Devlet düzeninin temeli aileden ve çadırın içinden başlamaktadır. Bu noktada çadırın tam ortasında yer alan ocak kutsallık derecesinde önemlidir. İlk bakışta ısınma ve yemek pişirme gibi eylemler için kullanıldığı düşünülse de ocak toplumun fertleri için bundan çok daha fazlasını ifade etmektedir, bir devamlılık sembolüdür. Aile ile eş değer algılanmıştır. Her ailenin bir ocağı vardır. Aile ocağı ve bunun sürekliliği önemlidir. Ocağın sönmesi, ailenin bitmesi olarak düşünüldüğü ve uğursuzluk sayıldığı için devamlı yanması ve canlı tutulması gerekmektedir. Türk aile yapısı içinde evlenen oğullar baba evinden/baba ocağından ayrılırken çadır içinde yanan ocaktan aldıkları odun veya közlerle kendi çadırlarına baba ateşini taşımışlardır (Ögel, 2010: 495-505, 510). Bu noktada aile ocağına kutsallık derecesinde önem atfedilmesi, atalar kültürü ile alakalı olmalıdır. Aileye yeni katılan gelinin başının üç kez ocağa vurulması ya da ocağa saygı göstermek zorunda olması gibi uygulamalar da ancak bu şekilde açıklanabilir. İnanışa göre söz konusu çadır atadan mirastır, ocak ise evin ve yuvanın sembolüdür (İnan, 1998: 275;Günay-Güngör, 2009: 77).

Yurt tipi çadır Türk toplumlarının hayatında oldukça uzun süre etkili olmuştur. O kadar ki yerleşik düzene geçildikten sonra dahi çadır geleneğinden tam olarak kopulamamıştır. Geleneksel Türk mimarisinin şekillenmesinde yurt tipi çadırların bir takım özellikleri belirleyici rol oynamıştır (Strzygowski-Gluck vd. 1973: 43-45). Çadır geleneği, mezar yapılarına önemli derecede nüfuz etmiş ve kümbet mimarisine büyük katkı sağlamıştır (Vardar, 2002: 91-114). Ayrıca günümüz modern mimarisinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Yapılan araştırmalar Türk evinde bulunan oda ile konar-göçer çadırı arasında, bağımsız bir yaşam birimi olma noktasında benzerlik kurmaktadır (Köse, 2005: 165-200; Demirbulak, 2012: 6).

## SONUÇ

Eski Türk toplumunun içinde bulunduğu coğrafi ve ekonomik koşullar yaşamlarının her alanında olduğu gibi barınma konusunda da etkili olmuştur. Konar-göçer hayatın gereği olarak sabit barınakların aksine kolay taşınan ve sökülüp kurulması bir o kadar pratik olan çadırlar tercih edilmiştir.



Bu yapılar deve, katır gibi hayvanlar üzerinde taşınabildiği gibi tekerlekli araçlar üzerinde de bir yerden diğer yere nakledilebilmiştir.

Uyuma ve dinlenme gibi yaşamsal ihtiyaçlara cevap veren çadırlar konar-göçer insan için bir barınaktan çok daha fazlasıdır. Zira sahip oldukları renk ve büyüklükleri ya da içlerindeki oturma düzeni ile toplumdaki sosyal statüyü yansıtmaktadır. Gerek içinde gerekse dışında kullanılan halı, kilim, keçe gibi nesnelere sanatsal bir değer taşımasına fırsat vermekte ve toplumun sanat zevkine ışık tutmaktadır. Cenaze törenleri, hükümdar seçme merasimleri gibi önemli gelişmeler hep çadır etrafında yapılmaktadır. Gök kubbenin devleti çadır kubbesinin ise aileyi örttüğüne inanılmıştır. Çadır tipi yapılar yerleşik hayata geçildikten sonra da hemen terk edilmemiş bir süre daha varlık göstermiş, dahası mimarinin gelişmesine ilham kaynağı olmuştur.

Sonuç olarak çadır dini, sosyal ve sanatsal alanlardaki etkinliği ile konar-göçer yaşam kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuş; toplumun bakış açısını yansıtan ve karakterini ortaya koymaya katkı sağlayan önemli bir figür halini almıştır.



## KAYNAKÇA

- Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, C. I. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, (4. Baskı), - İstanbul 1975.
- Bozkurt, Nebi, “Çadır”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Carpini, Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi(1245-1247)*, (çev. Ergin Ayan), Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Çobanoğlu, Özkul, “Batı Sibiryaya Türk Kültürü Tetkiklerine Göre Kayın Ağacının Türk Mitolojisinde “Kutsal”laşmasının Maddi Kültürel Nedenleri”, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı*, C. 1, (Ed. Ülkü Çelik Şavk), Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011, ss. 245-247.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatının ABC’si*, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.
- Çürük, Cenap-Ergin Çiçekler, *Örnekleleriyle Türk Çadırları*, Askeri Müze Yayınları, İstanbul 1983.
- Demirbulak, Ayşegül, “Erken Devir Türk Sanatının Kaynakları” *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 3, İstanbul 2012, ss. 1-11.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları(46. Baskı), İstanbul 2011.
- Esin, Emel, “İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş”, *Türk Kültürü El Kitabı*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- \_\_\_\_\_, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalca Yayınevi, İstanbul 2003.
- Grönbech, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü*,(çev. Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Gumilev, L. N., *Eski Türkler*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları,(6. Baskı),İstanbul 2007.
- Günay, Ünver-Harun Güngör, *Başlangıçlardan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları(5. Baskı), İstanbul 2009.
- İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- İnan, Abdülkadir, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, ss. 274-280.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it-Türk*(çev. Basım Atalay), C. I-II-III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Birleştirilmiş Birinci Baskı, Ankara 2013.
- Köse, Abdullah, “Türkiye’de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VII, sayı 2, Afyon 2005, ss. 158-191.
- Küçükerman, Önder, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1985.
- Ligeti, L., *Bilinmeyen İç Asya*, C. , (çev. Sadrettin Karatay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Onuk, Taciser, *Osmanlı Çadır Sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. VII, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- \_\_\_\_\_, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.



- \_\_\_\_\_, *Türk Mitolojisi, C. II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları,(4. Baskı), Ankara 2010.
- Radloff, W., *Sibirya'dan*, (çev.: Ahmet Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- \_\_\_\_\_, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*(çev. Lale Arslan), Kabalıcı Yayınevi, (2. Baskım), İstanbul 2006.
- Strzygowski, Josef ve H. Gluck, Fuad Köprülü(1973). *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, (çev.: A. Cemal Köprülü), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1973.
- Taş, İsmail, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya 2002.
- Taşağıl, Ahmet, *Göktürkler III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.
- Thomsen, V., *Orhon Yazıtları Araştırmaları*(çev. Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Tekin, Talât, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları(4. Baskı), Ankara 2010.
- Torun, Yeter, "Dede Korkut Hikâyelerinde Barınma İle İlgili Sözcükler ve Bu Sözcüklerin Birlikte Kullanımları Üzerine", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6/3, Summer 2011*, ss. 1251-1263.
- Vardar, Kadriye Figen, "Anadolu'da Türk Çadır Sanatı ile İlgili Mezar Yapıları", *Sanat Tarihi Yıllığı, No: 15, 2002*, ss. 91-114.

